

1946 r., o majątkach opuszczonych i poniemieckich³, który w art. 2 ust. 4 stwierdzał, że majątek niemieckich osób prawnych prawa publicznego przechodzi z mocy prawa na własność odpowiednich polskich osób prawnych. Pod kontrolą Kościoła znalazło się wówczas ponad 3000 obiektów kościelnych różnego rodzaju (kościół, kaplic, plebanii, budynków mieszkalnych itd.)⁴.

Prawo Kościoła do tych nieruchomości nie było podważane przez kilkanaście następnych lat, nawet w czasie najostrzejszych represji, w drugiej połowie lat 40. Warto przytoczyć chociażby stanowisko Ministerstwa Administracji Publicznej, które w piśmie z dnia 9 września 1946 r. stwierdziło, że sytuacja „pod względem prawnym wyjaśniła się całkowicie z chwilą wejścia w życie dekretu z dnia 8 marca 1946 r., bowiem na podstawie art. 2 ust. 4 Dekretu Kościół Rzymsko-katolicki stał się z mocy prawa właścicielem”⁵. Antoni Dudek sądzi, iż na stanowisko władz mogły mieć wpływ obawy przed destabilizacją sytuacji na Ziemiach Zachodnich w okresie największego nasilenia zimnej wojny⁶.

Dość niespodziewanie dla strony kościelnej, w dniu 3 czerwca 1957 r., a więc jeszcze, jak zauważa A Dudek⁷, w okresie relatywnie dobrej atmosfery we wzajemnych stosunkach, Urząd do spraw Wyznań wydał okólnik⁸, w którym stwierdzał, że Kościół katolicki nie jest osobą prawa publicznego – nie mogą go więc dotyczyć przepisy dekretu z 8 marca 1946 r., a użytkowana przezeń własność poniemiecka jest mieniem państwowym. Okólnik stanowił, iż przez polskie osoby prawne prawa publicznego należy rozumieć związki samorządu terytorialnego oraz związki samorządu gospodarczego (ubezpieczenia społeczne, izby rzemieślnicze, izby lekarskie itp.), a także związki religijne (wyznania) i ich osoby prawne, a więc również Kościół katolicki, nie są osobami prawa publicznego. W świetle tego majątek niemieckich kościołów i związków religijnych nie przeszedł z mocy samego prawa na rzecz Kościoła katolickiego⁹.

³ Dz.U. z 1946 r., nr 13, poz. 87; Zob. też wcześniejsze regulacje tego zagadnienia: *Dekret z dnia 2 marca 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych* (Dz.U. z 1945 r., nr 9, poz. 45) oraz *Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych* (Dz. U. z 1945 r., nr 17, poz. 97).

⁴ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945-1970*, Kraków 1995, s.139.

⁵ *Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej na temat własności majątków po niemieckim Kościele katolickim z dnia 9 września 1946 r.*, AAN, UdSW sygn. 122/2, s. 61.

⁶ A. Dudek, *Państwo ...*, s.140.

⁷ *Ibidem*, st. 140.

⁸ *Okólnik Urzędu do spraw Wyznań z dnia 3 czerwca 1957 r. stwierdzający stan prawny poniemieckiego majątku kościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych* [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994, s.118.

⁹ Okólnik stanowił dalej, iż „jedynie Państwo poprzez swoje organa dysponuje i orzeka (...) o przeznaczeniu poniemieckiego majątku kościelnego, wydając odpowiednie decyzje i wyrażając zgodę na przekazanie polskim kościelnym osobom prawnym w zarząd i użytkowanie tych lub innych wolnych obiektów sakralnych lub gospodarczych, stosownie do koniecznych i uzasadnionych potrzeb osób zainteresowanych, oraz na ich należycie umotywowane wnioski”. Stwierdzał także, iż „wszelkie czynności i fakty dokonane, zdziałane bez zgody właściwych władz państwowych przez przedstawicieli kościołów i związków wyznaniowych (...) w odniesieniu do tych majątków a mające na celu zapobieżenie ich objęciu przez władze państwowe, są nieważne”.

Okólnik nie nakazywał władzom terenowym odbierania budynków użytkowanych przez Kościół, zalecał jedynie podjęcie kroków mających na celu zakończenie praktyki zajmowania nieczynnych obiektów sakralnych i gospodarczych przez księży. Niemniej jednak już samo podważenie praw polskiego Kościoła do ponemieckiego mienia kościelnego zaniepokoiło kierownictwo Episkopatu, czego wyrazem był list bpa Choromańskiego do szefa Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 29 lipca 1957 r.¹⁰ Interpretacja w okólniku z 3 czerwca została w nim określona jako „nie tylko krzywdząca Kościół katolicki w Polsce, lecz i niepraworządna i wprowadzająca anarchię prawną”, bowiem publiczno-prawny charakter Kościoła i jego instytucji „nie ulega wątpliwości”¹¹.

Okólnik Urzędu, jak zauważył A. Dudek, nie miał początkowo poważniejszych następstw praktycznych, jeśli nie liczyć uniemożliwienia Kościołowi przejmowania kolejnych obiektów po niemieckich związkach wyznaniowych. Kiedy jednak stosunki państwowo-kościelne uległy w końcu lat pięćdziesiątych znaczącemu pogorszeniu, władze postanowiły wykorzystać brak jasnego określenia statusu prawnego Kościoła w PRL jako jeszcze jeden środek nacisku¹².

Stosowanie przepisów okólnika doprowadzało do powstawania ostrych konfliktów społecznych na Ziemiach Zachodnich. Władze lokalne domagały się od księży i zakonnic, by opuścili zamieszkiwane przez nich od kilkunastu lat mieszkania lub domy. Często zdarzało się, że administracja przydzielała mieszkania zajmowane przez duchowieństwo komu innemu. Powodowało to kłótnie między starymi i nowymi lokatorami. Zdarzały się upokarzające sytuacje. Na przykład tam, gdzie dotychczas ksiądz zajmował wspólnie z innymi lokatorami jedno mieszkanie i gdzie stosunki międzyludzkie układały się przyjaźnie, czerwcowy okólnik doprowadzał nagle do zażartych kłótni. Lokatorzy, świadomi tego, że ksiądz nie ma prawa do zajmowania mieszkania, spierali się o kuchnię czy łazienkę¹³.

W dniu 23 kwietnia 1959 r. Minister Gospodarki Komunalnej wydał okólnik nr 20¹⁴, w którym potwierdził, iż „majątek Kościoła Rzym.[sko]Kat[olickiego] wzgl.[ędnie] Kościołów Ewangelickich i ich instytucji na Ziemiach Zachodnich, jako mienie niemieckich kościelnych osób prawnych prawa publicznego, nie przeszedł z mocy samego prawa na własność odpowiednich polskich kościelnych osób prawnych (...). W związku z czym, „budynki mieszkalne i użytkowe oraz terenu budowlane stanowiące ponemieckie mienie kościelne podlegają zarządowi organów do spraw gospodarki komunalnej i mieszkaniowej prezydentów rad narodowych. Natomiast obiekty i budynki sakralne (jak np. kościoły, kaplice, synagogi, domy modlitwy, czynne cmentarze grzebalne), znajdujące

¹⁰ A. Dudek, *Państwo...*, s.140.

¹¹ *Pismo Z. Choromańskiego do J. Sztachelskiego z 29 VII 1957 r.*, cyt. za: A. Dudek, *Państwo...*, s.140.

¹² A. Dudek, *Państwo...*, s.140.

¹³ P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994, s.120.

¹⁴ *Pismo okólnie nr 20 Ministra Gospodarki Komunalnej z dnia 23 kwietnia 1959 r. w sprawie ponemieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich [w:] P. Raina, Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994, s. 120.

się w użytkowaniu kościołów i związków wyznaniowych lub ich instytucji, podlegają gestii Urzędu do spraw Wyznań i nie wchodzi w zakres administracji gospodarki komunalnej i mieszkaniowej”.

Podważenie prawa Kościoła do poniemieckich nieruchomości miało także inne konsekwencje. Zgodnie z cytowanym okólnikiem Ministra Gospodarki Komunalnej Kościoł za użytkowane majątki poniemieckie miał opłacać czynsz. Okólnik stanowił bowiem, że „za używanie tych obiektów należy od dnia 1 stycznia 1959 r. uiszczać czynsz i opłaty zgodnie z przepisami dekretu o najmie”. Natomiast Zakład Ubezpieczeń Społecznych, w nawiązaniu do stanowiska i swoistej wykładni okólnika Urzędu do Spraw Wyznań zabronił przyjmowania od 1 stycznia 1961 r. ubezpieczenia od ognia wszelkich budynków kościelnych, nie wyłączając kościołów i kaplic, plebanii i klasztorów, uważając nieruchomości te, jako poniemieckie, za własność państwa.

Jednocześnie Episkopat czynił dalsze starania o uchylenie obu okólników. W piśmie Sekretarza Episkopatu bp. Choromańskiego z dnia 29 września 1959 r. do szefa Urzędu do spraw Wyznań, czytamy m.in.: „Episkopat nie może przyjąć interpretacji Urzędu do spraw Wyznań i okólnika ministra Gospodarki Komunalnej nr 20, jako że są niepraworzędne i sprzeczne z obowiązującym stanem prawnym”¹⁵. W kolejnym liście, tym razem wszystkich biskupów ordynariuszy, do rządu z dnia 15 marca 1961 przeczytać można było: „Biskupi polscy Ziemi Odzyskanych już kilkakrotnie zwracali uwagę na bezwzględną szkodliwość dla interesów polskich okólnika Urzędu do Spraw Wyznań z 3 VI 1957 r.”¹⁶

Pomimo protestów strony kościelnej Urząd do spraw Wyznań nie przyjmował jednak nadal zdania Episkopatu do wiadomości. Wręcz przeciwnie, chcąc nadać postanowieniom okólnika pozory praworzędności poprosił o opinię prawną komisję złożoną z profesorów prawa, do której zaproszono H. Świątkowskiego, M. Jaroszyńskiego, W. Czachórskiego i M. Lachsa. Powołana przez Urząd komisja uznała za zasadne postanowienie zawarte w okólniku i wydała opinię, że w dniu wejścia w życie dekretu z 8 marca 1946 r. Kościół nie posiadał osobowości prawnej prawa publicznego, nie jest odpowiednią osobą w świetle art. 2 ust. 4 dekretu oraz że właścicielem, względnie dysponentem majątku po niemieckich kościelnych osobach prawnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych jest państwo¹⁷.

¹⁵ *List sekretarza Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem ministra Jerzego Sztachelskiego z dnia 29 września 1959 r.* [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, s.132.

¹⁶ *List Biskupów Ordynariuszy do Rządu PRL z dnia 15 marca 1961 r.*, [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, s.136-137.

¹⁷ D. Mazurkiewicz; *Działania Wydziału do spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950-1972. Studium prawno-historyczne, Lublin 2007 (mps, BKUL)*, s.109; Zob. także: *Opinia w kwestii prawnej H. Świątkowskiego: czy w dniu 19 kwietnia 1946 r. (data wejścia w życie dekretu o majątkach opuszczonych i poniemieckich) kościół katolicki był osobą prawną prawa publicznego*; AAN UdSW, sygn., 122/6, s. 19-25; *Opinia prawna M. Jaroszyńskiego na temat własności majątków kościelnych na Ziemiach Odzyskanych*, AAN, UdSW, sygn. 122/6, s. 33-43; *Opinia*

Warto jednak dodać, iż zdarzały się orzeczenia sądów potwierdzające argumentację strony kościelnej. W szczególności w wyroku z dnia 3 grudnia 1958 r. Sąd Najwyższy stwierdził, iż „majątek byłych niemieckich i gdańskich jednostek Kościoła katolickiego przeszedł z mocy art. 2 ust 4 dekretu z 8 marca 1946 r. na własność odpowiednich jednostek Kościoła katolickiego w Polsce”¹⁸. Wyrok ten spowodował natychmiastową reakcję władz. Na konferencji zwolanej w Urzędzie do spraw Wyznań postanowiono doprowadzić do wydania korzystnej dla władz uchwały siedmiu sędziów Sądu Najwyższego poprzez wcześniejsze przygotowanie odpowiedniego kolegium sędziowskiego oraz wydać okólnik zalecający anulowanie wszystkich zawartych przez jednostki państwowe umów dzierżawy z instytucjami kościelnymi na Ziemiach Odzyskanych a także zaprzestanie płacenia czynszów z dniem 1 stycznia 1959 r. Ponadto Urząd postanowił, aby właściwe resorty przejęły administrację budynków mieszkalnych i lokali stanowiących własność byłych niemieckich kościelnych osób prawnych, a zajętych przez lokatorów świeckich oraz pobierały od duchowieństwa czynsz za używanie obiektów mieszkalnych stanowiących własność państwa. Jednocześnie Urząd zalecił, aby w księgach hipotecznych pojawił się wpis o prawie własności tych obiektów¹⁹.

Uchwała Sądu Najwyższego podjęto w dniu 19 grudnia 1959 r. Sąd Najwyższy wpisał do księgi zasad prawnych następującą sentencję: „Jednostki organizacyjne związków wyznaniowych, działających na obszarze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, nie mogą być uważane w stosunku do niemieckich i gdańskich osób prawnych prawa publicznego za odpowiednie osoby prawne w rozumieniu art. 2 ust. 4 dekretu z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i ponemieckich”²⁰. W następstwie tej uchwały, już w dniu 11 lutego 1960 r. Urząd do spraw Wyznań rozesłał do terenowych wydziałów do spraw wyznań pismo informujące o treści uchwały, stwierdzając m.in.: „W świetle uchwały składu 7 sędziów Sądu Najwyższego z dnia 19 grudnia 1959 r. roszczenia Kościoła Rzymsko-Katolickiego do korzystania z przywilejów przewidzianych prawem dla organizacji społecznych, są nieuzasadnione”²¹.

Niemniej jednak Urząd do spraw Wyznań nie był chyba do końca przekonany o mocy prawnej obu wydanych okólników²² bo wkrótce zaproponował

prawna W. Czachórskiego w sprawie nieruchomości kościelnych, AAN, UdSW, sygn. 122/6, s. 26-29; *Opinia M. Lachsa w sprawie osobowości publicznoprawnej Kościoła rzymsko-katolickiego w świetle konkordatu z 1925 r.*, AAN, UdSW, sygn. 122/6, s.30-32.

¹⁸ *Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1958 r.*, sygn. akt 4 CR 93/58, AAN, UdSW, sygn. 122/6, k. 109-113.

¹⁹ D. Mazurkiewicz; *Działania...*, s.111; Zob. także *Protokół z konferencji w Urzędzie do spraw Wyznań w sprawie nieruchomości kościelnych na Ziemiach Odzyskanych*, AAN, UdSW, sygn. 122/6, s.36.

²⁰ *Uchwała składu 7 sędziów z dnia 19 grudnia 1959*, sygn. I Co 42/59; AAN, UdSW, sygn. 127/5, s. 18 i nast.

²¹ Zob. *Pismo Wicedyrektora Urzędu Jana Lecha do Wydziałów do spraw Wyznań z dnia 11 lutego 1960 r.*, AAN, UdSW, sygn. 127/5, k.17.

²² Warto zaznaczyć, iż żaden z obu tych okólników nie został opublikowany w piśmiech urzędowych. Otrzymały je jedynie władze lokalne na terenie Ziemi Zachodnich. Można przypuszczać, że rząd chciał uniknąć niezręczności w swoim postępowaniu

kierownictwu PZPR wprowadzenie „odpowiednich przepisów” do ustawy, które w sposób ostateczny pozbawiłyby stronę kościelną argumentów prawnych związanych z dekretem z 1946 r.²³ W dniu 14 lipca 1961 r. Sejm uchwalił ustawę o gospodarce terenami w miastach i osiedlach²⁴. Artykuł 39 ust. 1, stanowił, że nieruchomości należące przed 9 maja 1945 r. do niemieckich osób prawnych praw publicznego, które na podstawie dotychczasowych przepisów nie przeszły na własność polskich osób prawnych, stanowią własność państwa. Co prawda ustawa stanowiła, iż Rada Ministrów w drodze uchwały może przekazać kościelnym osobom prawnym własność lub użytkowanie wieczyste niektórych z nich, niemniej jednak w praktyce zapis ten pozostał martwy.

Urząd do spraw Wyznań przekazał co prawda, w październiku 1967 r., parafii w Człuchowie działkę gruntu w użytkowanie wieczyste i przyznał prawo własności do budynków znajdujących się na gruncie, wiązało się to jednak z koniecznością opłacania wygórowanych opłat rocznych w postaci „czynszów”²⁵. Rozwiązanie takie było oczywiście niezadowolające dla strony kościelnej, która traktowała je jako namiastkę własności i to połączoną z koniecznością ponoszenia znacznych opłat. W związku z takim obrotem rzeczy w dniu 6 września 1968 r. Sekretarz Episkopatu bp Z. Choromański wystosował do Premiera J. Cyrankiewicza list, w którym zwracał się z żądaniem przekazania na własność wszystkich obiektów (kościół, kaplic, plebani, klasztorów i innych domów kościelnych wraz z gruntami) na użytkujące je jednostki kościelne i zakonne, i to bez jakichkolwiek opłat i kosztów. List Sekretarza Episkopatu kończył się stwierdzeniem: „Przyspieszenie i uregulowanie sprawy własności kościelnej i zakonnej na Ziemiach Zachodnich będzie nie tylko oznaką dobrej woli Rządu PRL i chęci normalizacji stosunków prawnych kościelnych i zakonnych na tych Ziemiach, ale przyczyni się wydatnie do uspokojenia ludności na tych Ziemiach zamieszkałej i do normalizacji stosunków Państwa z Kościołem w Polsce Ludowej”²⁶. Pismo Sekretarza Episkopatu nie spowodowało jednak żadnej zmiany w dotychczasowej praktyce władz i Urząd do spraw Wyznań konsekwentnie dalej odmawiał przekazywania nieruchomości jednostkom kościelnym.

Kolejna próba ostatecznego uregulowania problemu własności kościelnej na Ziemiach Zachodnich nastąpiła w 1971 r. Prymas kardynał Stefan Wyszyński, w liście z dnia 28 stycznia 1971 r., zaproponował władzom, by Urząd

w stosunku do Ziemi Zachodnich. Powracanie pod koniec lat pięćdziesiątych do sprawy majątków ponemieckich nie zgadzało się z ciągłym podkreśleniem polskości tych ziem. Oficjalnie potępiano rewizjonizm polityki Konrada Adenauera, a jednocześnie dawano mu do ręki argument na jego poparcie; P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994, s.123).

²³ A. Dudek, *Państwo...*, s.143.

²⁴ *Ustawa z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach* (Dz.U. z 1961 r., nr 32, poz. 159).

²⁵ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 6 września 1968 r. w sprawie prawnego uregulowania własności kościelnej*; KPRL, tom 2, s. 522-523.

²⁶ *Ibidem*.

do spraw Wyznań rozpoczął z biskupami Ziem Zachodnich rozmowy na temat rozwiązania tej kwestii. O dziwo tym razem odpowiedź rządu był pozytywna i pierwsze spotkanie przedstawicieli Urzędu i strony kościelnej nastąpiło już w dniu 11 lutego 1971 r.²⁷ Stanowisko strony kościelnej, zreferowane pierwotnie na spotkaniu z Dyrektorem Urzędu do spraw Wyznań w dniu 11 lutego, a następnie przekazane do wiadomości Premiera Piotra Jaroszewicza, w liście Prymasa i biskupów Ziem Zachodnich i Północnych z tego samego dnia, sprowadzało się do propozycji, by uregulowanie kwestii własności kościelnej na Ziemiach Odzyskanych nastąpiło w drodze ustawy sejmowej, przy uwzględnieniu stanu posiadania lub użytkowania nieruchomości począwszy od 1 stycznia 1957 r. Zarządzenie wykonawcze miało zostać wydane wspólnie przez Ministerstwo Gospodarki Komunalnej, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Rolnictwa i Urząd do spraw Wyznań²⁸. Warto zaznaczyć, iż w trakcie negocjacji toczących się w Urzędzie do spraw Wyznań w ciągu następnego miesiąca obie strony wykazały się rozsądkiem i realizmem. Z jednej strony władze państwowe wykazały zrozumienie dla potrzeb materialnych Kościoła, ten z kolei nie dążył do powiększenia stanu posiadania ponad istotne potrzeby. Strona kościelna odstąpiła m.in. od postulowanej przez biskupów Ziem Zachodnich i Północnych daty 1 stycznia 1957 r. jako właściwej do oceny stanu posiadania poszczególnych nieruchomości przez podmioty kościelne i przyjęła datę 1 stycznia 1971 r. Jednocześnie ustalono, iż niektóre nieruchomości z uwagi na ich skomplikowany stan prawny (gdym nieruchomości była użytkowana przez kilka podmiotów) zostaną przekazane Kościołowi w drodze uchwały Rady Ministrów²⁹. W dniu 18 czerwca 1971 r. Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań zawiadomił Sekretarza Episkopatu bp. Dąbrowskiego o wniesieniu uzgodnionego projektu ustawy pod obrady Sejmu³⁰, a już 23 czerwca 1971 uchwalona została ustawa regulująca sprawę własności nieruchomości kościelnych na Ziemiach Zachodnich i Północnych³¹.

²⁷ D. Mazurkiewicz, *Zagadnienie własności kościelnych majątków pomieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1973*, „Studia Paradyskie” 16: 2006, s. 221-240.

²⁸ Zob. *List Prymasa Kardynała S. Wyszyńskiego i biskupów Ziem Zachodnich i Północnych do Premiera P. Jaroszewicza z dnia 11 lutego 1971 r. w sprawie uregulowania stanu prawnego własności Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych*; KPRL, tom 2, s. 565-566.

²⁹ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. B. Dąbrowskiego do dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań A. Skarżyskiego z dnia 13 marca 1971 r. w sprawie uzupełnień i uwag Episkopatu do rządowego projektu ustawy nadającej Kościołowi tytuły własności na Ziemiach Zachodnich i Północnych*; KPRL, tom 2, s. 566-568.

³⁰ W uzasadnieniu do projektu ustawy przeczytać można było: „Sytuacja majątkowo-prawna Kościoła Rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych nie jest jednolita na całym obszarze PRL. Na Ziemiach Zachodnich i Północnych związki wyznaniowe korzystają z nieruchomości będących własnością państwową, natomiast na pozostałych terenach państwa są one z reguły właścicielami nieruchomości przeznaczonych na cele wyznaniowe”.

³¹ *Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nie-*

Ustawa w pierwszym artykule stwierdzała, że osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych nabyły nieodpłatnie własność nieruchomości państwowych, które w dniu 1 stycznia 1971 r. pozostawały w ich wyłącznym, faktycznym władaniu³². Dotyczyło to około 4 700 kościołów i kaplic, około 2 200 budynków mieszkalnych i użytkowych (plebanie, klasztory, seminaria, budynki kurialne itd.), z których korzystał Kościół rzymskokatolicki oraz około 100 kościołów i kaplic tudzież około 70 budynków mieszkalnych i użytkowych, z których korzystał kościół Ewangelicko-Augsburski, Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny oraz kilkanaście innych kościołów i związków wyznaniowych³³.

Przejęcie własności następowało z mocy prawa z dniem wejścia w życie ustawy i wolne było od wszelkich podatków i opłat³⁴. Dyrektor Urzędu do spraw Wyznań zobowiązany został do wydania przepisów szczególnych zapewniających wykonanie powyższego zapisu ustawy.

Ustawa w artykule drugim stanowiła, że Rada Ministrów może w terminie do dnia 31 grudnia 1973 r. przekazać nieodpłatnie osobom prawnym Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych także te nieruchomości państwowe, lub ich części, położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, które nie odpowiadały warunkom określonym w art. 1 ustawy, a były niezbędne do wykonywania celów religijnych. Dotyczyło to nieruchomości, które w dniu 1 stycznia 1971 r. znajdowały się we wspólnym użytkowaniu podmiotów kościelnych i innych osób. W artykule trzecim ustawy zobowiązano Radę Ministrów do wydania rozporządzenia, w którym określono by zasady i tryb umorzenia zaległych należności państwowych, przypadających z tytułu czynszu lub innych opłat za korzystanie z tych nieruchomości przed dniem wejścia ustawy w życie oraz tryb udzielania ulg podatkowych lub dotacji w związku z wpłaconymi należnościami z tych tytułów.

Stosownie do postanowień ustawy Dyrektor Urzędu do spraw Wyznań w dniu 13 sierpnia 1971 r. wydał zarządzenie dotyczące wykonania przepisów ustawy³⁵. Zarządzenie to, konsultowane ze stroną kościelną³⁶, m.in. wymienia-

ruchości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz.U. z 1971 r., nr 16, poz. 156).

³² W uzasadnieniu stwierdzono: „Intencją ustawy jest uregulowanie sytuacji nieruchomości, z których kościelne osoby prawne korzystały dotychczas na mocy różnych tytułów prawnych (np. najem, dzierżawa, użytkowanie), jak i bez tytułu prawnego”.

³³ Zob. uzasadnienie do projektu ustawy.

³⁴ Stwierdzenie przejścia własności nieruchomości następowało w drodze decyzji właściwego organu do spraw wyznań wojewódzkiej rady narodowej. Wpis prawa własności w księdze wieczystej następować miał bez pobierania opłat.

³⁵ *Zarządzenie Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań z dnia 13 sierpnia 1971 r. w sprawie wykonania przepisów o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (M.P. z 1971 r., nr 44, poz. 284).

³⁶ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bp. B. Dąbrowskiego do dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego z dnia 9 lipca 1971 r. w sprawie projektu jego zarządzenia*; KPRL, tom 2, s. 579-581.

to kategorii kościelnych osób prawnych³⁷, które nabywał własność nieruchomości oraz stanowiło, że na kościelne osoby prawne przeszła własność nieruchomości bez względu na to, czy położone one były na obszarze miast lub osiedli, czy też na obszarze gromad i niezależnie od tego, kto był ich właścicielem przed dniem 9 maja 1945 r. Nabycie nieruchomości następowało bez względu na to, na podstawie jakiego przepisu prawnego państwo stało się ich właścicielem. Zarządzenie regulowało także szczegółowe kwestie związane z wydzielaniem i określaniem granic przekazywanych nieruchomości oraz trybem postępowania w tych sprawach.

Kolejnymi aktem wykonawczym do ustawy było rozporządzenie Rada Ministrów z dnia 17 lipca 1973 r.³⁸ oraz dwie jej uchwały: nr 231 z dnia 8 października 1973 r.³⁹ i nr 303 z dnia 31 grudnia 1973 r.⁴⁰ przekazujące Kościołowi własność określonych nieruchomości. Stosownie do pierwszego aktu umorzone zostały wszystkie zaległe należności państwowe z tytułu czynszów najmu, dzierżawy, opłat za użytkowanie wieczyste oraz wynagrodzeń za bezumowne korzystanie z terenów, budynków i lokali, wraz z odsetkami i kosztami egzekucyjnymi, dotyczącymi nabytych przez kościelne osoby prawne nieruchomości.

³⁷ Były to: 1) parafie, diecezje i diecezjalne seminaria duchowne Kościoła rzymskokatolickiego; 2) parafie i diecezje Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego; 3) parafie i diecezje Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz Kościoła tego jako całości; 4) parafie Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; 5) parafii i diecezji Kościoła Polskokatolickiego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; 6) parafii Kościoła Metodystycznego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; 7) gmin wyznaniowych Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego nie posiadającego hierarchii duchownej; 8) gmin wyznaniowych Muzułmańskiego Związku Religijnego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; 9) następujących kościołów i związków wyznaniowych jako całości: a) Polskiego Kościoła chrześcijan Baptystów; b) Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; c) Zjednoczonego Kościoła Ewangelicznego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; d) Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; e) Karaibskiego Związku Religijnego w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej; f) Zrzeszenia Wolnych Badaczy Pisma Świętego w Polsce; g) Stowarzyszenia Badaczy Pisma Świętego w Polsce; Świeckiego Misyjnego Ruchu „Epifania”; 10) zakonów, prowincji zakonnych, domów zakonnych, zakonnych seminariów duchownych oraz takich samych jednostek organizacyjnych kongregacji duchownych.

³⁸ *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lipca 1973 r. w sprawie umorzenia niektórych należności państwowych oraz przyznania ulg podatkowych i dotacji dla osób prawnych Kościoła rzymskokatolickiego, innych kościołów i związków wyznaniowych, duchownych i pracowników kościelnych na ziemiach Zachodnich i Północnych* (Dz.U. z 1973 r., nr 30, poz. 175).

³⁹ *Uchwała Rady Ministrów nr 231 z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (M.P. z 1973 r., nr 45, poz. 262).

⁴⁰ *Uchwała Rady Ministrów nr 303 z dnia 31 grudnia 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła rzymsko-katolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (M.P. z 1973 r., nr 57, poz. 325).

Rozporządzenie umorzyło także zaległy podatek od nieruchomości oraz uregulowano kwestię wpłaconych z tytułów czynszów i opłat kwot pieniężnych⁴¹. Dwie przywołane powyżej uchwały przekazywały na własność kościelnych osób prawnych kolejne nieruchomości wymienione w załączniku⁴².

Ustawa z 1971 r. i wydane do niej akty wykonawcze zakończyły ciągnący się dekadę spór o majątki kościelne położone na Ziemiach Zachodnich i Północnych. Regulacje te stanowiły bez wątpienia olbrzymi sukces Kościoła, ale były także znacznym ustępstwem ze strony władz państwowych. Ostateczne uregulowanie tej kwestii wyeliminowało jedno z głównych zadrażnień w stosunkach państwo – Kościół i stanowiło przykład, co prawda jeszcze bardzo powolnego, ale coraz bardziej zauważalnego normalizowania wzajemnych stosunków.

Bibliografia

Akty prawne rangi ustawowej

- Dekret z dnia 2 marca 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych* (Dz.U. z 1945 r., nr 9, poz. 45).
- Dekret z dnia 8 marca 1946 r., o majątkach opuszczonych i poniemieckich* (Dz.U. z 1946 r., nr 13, poz. 87).
- Ustawa z dnia 6 maja 1945 r. o majątkach opuszczonych i porzuconych* (Dz.U. z 1945 r., nr 17, poz. 97).
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej* (Dz.U. z 1950 r., nr 19, poz. 156).
- Ustawa z dnia 14 lipca 1961 r. o gospodarce terenami w miastach i osiedlach* (Dz.U. z 1961 r., nr 32, poz. 159).
- Ustawa z dnia 23 czerwca 1971 r. o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych* (Dz.U. z 1971 r., nr 16, poz. 156).

Inne akty prawne

- Okólnik Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 3 czerwca 1957 r. stwierdzający stan prawny poniemieckiego majątku kościelnego na Ziemiach Zachodnich i Północnych* [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994.
- Pismo okólne nr 20 Ministra Gospodarki Komunalnej z dnia 23 kwietnia 1959 r. w sprawie poniemieckich majątków kościelnych na Ziemiach Zachodnich* [w:] P. Raina, *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994.

⁴¹ Kościelnym osobom prawnym, które uiszczwały należności państwowe związane z przekazanymi im obecnie nieruchomościami, przyznano ulgi podatkowe w formie potrącenia z wymiaru podatku od nieruchomości lub gdy nie były one płatnikami tego podatku, dotacje pieniężne na budowę lub remont budynku albo prace konserwatorskie przy przedmiocie ruchomym i nieruchomym, stanowiącym dobro kultury.

⁴² Pierwsza z uchwał przekazywała łącznie 144 nieruchomości, druga uchwała – 517 nieruchomości.

Zarządzenie Dyrektora Urzędu do spraw Wyznań z dnia 13 sierpnia 1971 r. w sprawie wykonania przepisów o przejściu na osoby prawne Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (M.P. z 1971 r., nr 44, poz. 284).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lipca 1973 r. w sprawie umorzenia niektórych należności państwowych oraz przyznania ulg podatkowych i dotacji dla osób prawnych Kościoła rzymskokatolickiego, innych kościołów i związków wyznaniowych, duchownych i pracowników kościelnych na ziemiach Zachodnich i Północnych (Dz.U. z 1973 r., nr 30, poz. 175).

Uchwała Rady Ministrów nr 231 z dnia 8 października 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (M.P. z 1973 r., nr 45, poz. 262).

Uchwała Rady Ministrów nr 303 z dnia 31 grudnia 1973 r. w sprawie przekazania osobom prawnym Kościoła rzymskokatolickiego oraz innych kościołów i związków wyznaniowych własności niektórych nieruchomości położonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych (M.P. z 1973 r., nr 57, poz. 325).

Orzeczenia sądów

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1958 r., sygn. akt 4 CR 93/58, AAN, UdSW, sygn. 122/6.

Uchwała składu 7 sędziów z dnia 19 grudnia 1959 r., sygn. akt I Co 42/59; AAN, UdSW, sygn. 127/5.

Źródła nienormatywne wydane drukiem

List sekretarza Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do spraw Stosunków z Kościołem ministra Jerzego Sztachelskiego z dnia 29 września 1959 r. [w:] P. Raina, Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961, Warszawa 1994.

List Biskupów Ordynariuszy do Rządu PRL z dnia 15 marca 1961 r., [w:] P. Raina, Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961, Warszawa 1994.

List Sekretarza Episkopatu bp. Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 6 września 1968 r. w sprawie prawnego uregulowania własności kościelnej; KPRL, tom 2.

List Prymasa Kardynała S. Wyszyńskiego i biskupów Ziem Zachodnich i Północnych do Premiera P. Jaroszewicza z dnia 11 lutego 1971 r. w sprawie uregulowania stanu prawnego własności Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych; KPRL, tom 2.

List Sekretarza Episkopatu bp. B. Dąbrowskiego do dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego z dnia 13 marca 1971 r. w sprawie uzupełnień i uwag Episkopatu do rządowego projektu ustawy nadającej Kościołowi tytuły własności na Ziemiach Zachodnich i Północnych; KPRL, tom 2.

List Sekretarza Episkopatu bp. B. Dąbrowskiego do dyrektora Urzędu do spraw Wyznań A. Skarżyskiego z dnia 9 lipca 1971 r. w sprawie projektu jego zarządzenia; KPRL, tom 2.

Archiwalia

Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej na temat własności majątków po niemieckim Kościele katolickim z dnia 9 września 1946 r., AAN, UdSW, sygn. 122/2.

- Opinia w kwestii prawnej H. Świątkowskiego: czy w dniu 19 kwietnia 1946 r. (data wejścia w życie dekretu o majątkach opuszczonych i ponemieckich) Kościół katolicki był osobą prawną prawa publicznego; AAN, UdSW, sygn. 122/6.*
- Opinia prawna M. Jaroszyńskiego na temat własności majątków pokościelnych na Ziemiach Odzyskanych, AAN, UdSW, sygn. 122/6.*
- Opinia prawna W. Czachórskiego w sprawie nieruchomości kościelnych, AAN, UdSW, sygn. 122/6.*
- Opinia M. Lachsa w sprawie osobowości publiczno-prawnej Kościoła rzymskokatolickiego w świetle konkordatu z 1925 r., AAN, UdSW, sygn. 122/6.*
- Protokół z konferencji w Urzędzie do Spraw Wyznań w sprawie nieruchomości kościelnych na Ziemiach Odzyskanych, AAN, UdSW, sygn. 122/6.*
- Pismo Wicedyrektora Urzędu Jana Lecha do Wydziałów do Spraw Wyznań z dnia 11 lutego 1960 r., AAN, UdSW, sygn. 127/5.*

Literatura

- Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1995.
- Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, Zeszyty Naukowe UPH w Siedlcach, Seria: Administracja i Zarządzanie (16) 2011.
- Mazurkiewicz D., *Zagadnienie własności kościelnych majątków ponemieckich na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1973*, „Studia Paradyskie” 16: 2006.
- Mazurkiewicz D., *Działania Wydziału do spraw Wyznań w Zielonej Górze wobec Kościoła gorzowskiego w latach 1950 -1972. Studium prawno-historyczne*, Lublin 2007 (mps, BKUL).
- Raina P., *Kardynał Wyszyński. Czasy Prymasowskie 1956-1961*, Warszawa 1994.